

SUVERENITA, STÁT A DEMOKRACIE
V ČESKÉM POLITICKÉM DISKURSU

Petra Gümplová

Sovereignty, the state and democracy in the Czech political
discourse

Abstract

The text analyzes the discourse on sovereignty in the Czech politics in the light of current processes of the transformation of sovereignty caused by the globalization and Europeanization. The author discusses the dispute between liberal-conservative critics of the European integration and cosmopolitan critics of the sovereign statehood and points to the limits of both positions. It is argued that the conservatives who warn against the loss of sovereignty in the ongoing process of Europeanization and who call for the protection of the Czech statehood cling to an obsolete and invalid concept of sovereignty that is no longer adequate to changing social and geopolitical conditions. Similarly, it is pointed out that the defenders of cosmopolitan Europe who take sovereignty to be an old and useless category hindering the process of democratization are unable to offer an alternative capable of responding to growing concerns regarding the democratic deficit and the loss of political autonomy. The text tries to show that both positions misconstrue the challenges of globalization and Europeanization for the state and democracy.

Sociální vědci se shodují v tom, že jen málokterá oblast sociálního, ekonomického a politického života zůstává nedotčena procesy a trendy, pro které se vžil souhrnný název globalizace. Jednou ze sfér, která doznává pod vlivem globalizace dramatické proměny, je politika a zejména stát jako způsob uspořádání politických vztahů. Hlasatelé nového uspořádání politiky poukazují na to, že již nějakou dobu jsou zásadní politická rozhodnutí činěna jinde než ve státních legislativních a exekutivních orgánech, že suverénní stát je vytlačován novými, globálními a nadnárodními institucemi politické autority, které vytvářejí závazná pravidla a právní normy mimo rámec suverénního ústavního státu. Spolu se světovým ekonomickým systémem a globální masovou kulturou způsobují tyto nové právní a politické instituce, že státy přestávají být dominantním způsobem organizace politického života, podobně jako národní společnosti přestávají být jediným kontextem sociální integrace, solidarity a rámcem občanské společnosti.

Mnozí politologové jsou přesvědčeni, že mezinárodní systém suverénních států bude brzy nahrazen systémem globálního vládnutí. Pochopit a popsat transformaci politické autority podle jejich analýz vyžaduje vzdát se definitivně představy suverénního státu jako jediného možného rámce uspořádání právních a politických vztahů. [MacCormick 1999] Zatímco jedni preferují síťovou vizi decentralizovaného a fragmentarizovaného systému nadnárodního vládnutí (*transnational governance*), který postrádá centrální suverénní moc [Slaughter 2004; Goldstein 2001], druzí prosazují představy kosmopolitního uspořádání, například v univerzálním režimu lidských práv nebo v kosmopolitní demokracii. [Pogge 1992; Held 1995; Archibugi, Held, Kohler 1998; Archibugi 2003] Aby byl nový politický řád správně pochopen a naplněn, je podle těchto teoretiků v každém případě potřeba zbavit se zastaralého a nepoužitelného pojmu suverenity.

Teoretické předpoklady, které jsou základem kritiky suverenity na prahu 21. století, nejsou zdaleka nové. Přestože suverenity a suverénní stát představují zcela klíčové kategorie modernity, moderní právní a politická

teorie paradoxně k pojmu suverenity zaujímal vždy spíše rezervované stanovisko.¹ Tradičně podezíravý postoj k suverenitě pramenil vždy z dominantního výkladu suverenity jako absolutní moci, odvozeného z díla Jeana Bodina a Thomase Hobbesa, prvních raně moderních teoretiků suverenity. Zejména Hobbesova teorie dala základ rozšířené a široce přijímané interpretaci suverenity jako nedělitelné a neomezené moci vykonávané osobou, která sama není podřízena zákonům. [Hobbes 1988, 1994] Přestože Hobbes se snažil především popsat základní charakteristiky vznikajícího moderního státu a jím uvedené atributy suverenity odrážejí nestabilní dobu občanských a náboženských válek a politických konfliktů v 17. století a proto preferenci absolutistické monarchie, jeho model suverenity je dnes široce chápán jako esence pojmu suverenity spíše než jako jeho historicky podmíněná a dnes dávno překonaná varianta.²

Hobbesův model suverenity v žádném případě neimplikuje pojetí suverenity jako absolutní neomezené moci, násilí státu nebo práva chápaného jako příkaz suveréna. Suverenita sice stále znamená existenci nejvyšší politické autority v teritoriálně vymezeném prostoru, který koresponduje s jednotným, spojitým a uzavřeným právním řádem; jako nejvyšší po-

¹ Útok na suverenitu byl veden z několika pozic. Liberální teorie se snažila „rozpustit“ suverenitu institucemi jako vlada zákona, dělení mocí, individuální občanská a politická práva. [Dicey 1964; Hayek 1960] Právní pozitivismus, zejména v podání Hanse Kelsena, usiloval o eliminaci suverenity v univerzálním právním systému odvozeném od základní normy mezinárodního práva. [Kelsen 1934] Kritika absolutní moci politického suveréna, která ničí pluralitu veřejného prostoru, vedla Hannah Arendtovou ke ztotožnění suverenity s tyraní a despocií. [Arendt 1963] Jiná vlivná kritika suverenity reprezentovaná Michelelem Foucaultem se zaměřila na „právní model“ suverenity, který maskuje expanzi disciplinární moci, která prostupuje celou společností. [Foucault 1972, 2005]

² Hobbesův model suverenity byl převzat různými tradicemi právní a politické filosofie. Ať už se jednalo o teorii suverenity státu a práva jako příkazu suveréna vypracovanou Johnem Austinem [Austin 1998] či o revoluční teorii lidové suverenity načrtnutou Rousseauem [Rousseau 2002] a rozvinutou Emmanuelem Sieyèsem [Sieyès 2003], všechny jsou založeny na předpokladu, že suverenita je vždy ztělesněna jednou, singulární a nedělitelnou osobou nebo institucí, která disponuje absolutní, nedělitelnou a neomezenou mocí.

litická moc je nicméně zcela v souladu s moderním dělením suverenity v systému dělby moci a s omezením vyplývajícím z institucí vlády zákona, které činí raně moderní model absolutní, nedělitelné a neomezené suverenity neplatným. Moderní suverenitu je nutné chápat jako jak právní, tak politický pojem. Z politického hlediska znamená suverenita „nejvyšší“ moc státu přijímat závazná rozhodnutí a vynucovat si dodržování práva, nicméně tato moc je v moderním státě definovaná, vykonávána prostřednictvím práva a tudíž omezená vládou zákona. Právo je výrazem a strukturou moderní suverenity a zároveň jejím omezením.

Suverenitu tedy nelze chápat – tak jako ji stále chápou mnozí právní a političtí myslitelé – v raně moderním smyslu jako čistě a primárně politický pojem nejvyšší a neomezené politické moci nebo násilí a donucovací moci státu. Politickou dimenzi suverenity v ústavní demokracii je možné chápat jako politickou moc odvozenou ze suverenity lidu a tedy jako atribut vztahu mezi občany a jejich vládou. Politická moc je legitimizována tímto vztahem a nelze jí chápat jenom jako monopol státu na násilí, ale jako moc lidu ztělesněnou v institucích jako je reprezentativní vláda nebo deliberativní veřejnost. Klíčem k modernímu, normativnímu chápání suverenity v ústavní demokracii je tedy idea lidové suverenity, která odkazuje k vzájemné podmíněnosti a spolupůvodnosti práva a politiky, legitimní politické moci a legitimního práva, které není příkazem suveréna, ale odrazem „vůle lidu“ vyjadřované v procesu demokratického zákonodárství. Předpoklad, že suverenitu lze takto přeformulovat v normativním smyslu a že suverenita nadále představuje základní princip právního a politického řádu je základním východiskem této analýzy o chápání, kritice či obhajobě suverenity v českém politickém diskursu.

Česká politika velmi dobře reprezentuje projevy transformace suverenity na počátku 21. století. Podobně jako všechny ostatní země Evropské unie čelí Česká republika obrovskému tlaku na přehodnocení tradičního chápání svojí suverenity a státnosti. Evropské země jsou pod dvojím tlakem. Na jedné straně působí proces globalizace, který snižuje význam

státu tváří v tvář světové ekonomice, nadnárodním právním a regulačním režimům a nadnárodním autoritám, mezinárodnímu právu a globální kultuře a rozpouští ho v komplexní struktuře navzájem se překrývajících transnacionálních sítí a vztahů. [Held 1995: 100–130] Na druhé straně se prohlubuje proces evropské integrace, který vytváří nové autonomní právní a politické instituce, které konkurují institucím národního státu. Oba procesy, které se do jisté míry překrývají, zásadním způsobem mění podmínky suverenity.

Tyto tlaky jsou v konfliktu se starostí o udržení politické autonomie a zachování demokratické legitimacy, jež je patrná ve všech evropských zemích. V případě zemí jako je Česká republika, která sotva završila proces obnovy demokracie, vlády zákona a autonomie veřejné sféry a tedy suverenity, je tento konflikt pocíťován obzvlášť intenzivně. Snaha stát se plnohodnotným a rovnocenným členem Evropské unie, právní a politické entity nového typu, která vyžaduje sdílení (a vzdání se) části suverenity ve prospěch tohoto nadnárodního uskupení, je v jistém smyslu v rozporu s úsilím o obnovení autonomie demokratické politiky. Česká republika tak dobře ukazuje dilemata spojená s pojmem suverenity v podmínkách globalizace a historicky bezprecedentního projektu budování nadnárodního politického uskupení jakým je EU. Na jejím příkladě lze také ukázat na nebezpečí spojená s falešným chápáním suverenity a také – zejména vzhledem k nezavršenosti projektu demokratické transformace – rizika spojená s jejím odmítnutím.

Diskuse o suverenitě v české politice se bohužel polarizuje ve sporu liberálně-konzervativních kritiků EU („euroskeptiků“) s kosmopolitně naladěnými kritiky parlamentní demokracie („eurooptimistů“). Konzervativní stanoviska, která jsou v české debatě v převaze, varují před ztrátou suverenity způsobenou členstvím v EU a volají po zachování české státnosti, aniž by jejich autoři byli schopni formulovat, jaký má mít suverenita obsah a jaké má být pojetí státnosti v měnících se sociálních a geopolitických podmínkách. Na opačné straně sporu zase neexistuje stanovisko,

které by bránilo stále politicky a právně silnější Evropu a zároveň bylo schopno odpovědět na pocit ztráty demokratické legitimacy a politické autonomie. Ani zastánci zachování suverenity, ani zastánci nadnárodní demokracie nejsou schopni přesně pojmenovat a hájit takové pojetí politické autonomie, které by odpovídalo vývoji sociálních a politických institucí na počátku 21. století. Zatímco konzervativci lpí na tradičním, zastaralém a nepoužitelném konceptu suverenity, které ztotožňuje suverenitu primárně s atributy jako je samostatná zahraniční a bezpečnostní politika, zastánci nadnárodní Evropy považují suverenitu za přežitý koncept a překážku kosmopolitního projektu demokratizace. Oba postoje jsou nesprávné a vychází z nepochopení výzev, které pro stát a politiku představuje globalizace a evropská integrace. V následujícím textu se pokusím blíže ukázat úskalí těchto postojů, přičemž je zasadím do širšího kontextu historie a politického diskursu.

Suverenita a česká státnost

Historikové obvykle rekonstruují dějiny české státnosti až do desátého století do období vlády svatého Václava, který se zasloužil o zachování slovanských kmenů na našem území v expandující Svaté římské říši. Suverenita českého, respektive československého státu v moderním smyslu však vznikla až ve dvacátém století. Dějiny suverenity jsou typické střídáním období nezávislosti a vnitřní autonomie s obdobími okupace nebo faktické podřízenosti mocnostem. Období suverénního demokratického státu byla zatím v moderních dějinách českého státu jen dvě a obě byla poznamenána tenzí, která plynula z toho, že úsilí o nastolení nebo obnovení demokracie – a tedy demokratické suverenity lidu v rámci ústavních garancí – probíhalo zároveň s procesem hledání pozice ve vztahu k ostatním evropským státům. Historikové ostatně interpretují dějiny české státnosti jako opakovanou snahu o dosažení suverenity, která vždy existovala současně s potřebou začlenění se do sdružení ostatních států.

[Machovec 2006: 28] Tento dvojí ideál státnosti jako suverenity a jako smysluplného začlenění je úkolem, jež lze chápat jako hlavní dějinný moment, kterým lze rekonstruovat dějiny české státnosti.³

Dějiny suverenity, jejího úpadku a znovuoobnovování začínají se vznikem Československa v roce 1918. Československo vzniklo jako produkt mírových smluv, které ukončily první světovou válku a na jejichž základě vznikly nástupnické státy střední a východní Evropy. Ačkoliv české země a Slovensko byly země s odlišnými dějinnými trajektoriemi a kulturami a v roce 1918 se nacházely na odlišném stupni politického a ekonomického vývoje, ústava z roku 1920 organizovala Československo jako unitární stát bez federálních elementů v naději, že Slováci najdou svoje místo pod společným deštníkem čechoslovakismu. Ústava založila parlamentní systém s dvojkomorovým parlamentem voleným metodou poměrného zastoupení, prezidentem voleným nepřímou a s formálními pravomocemi *de jure*, avšak výjimečně rozsáhlými pravomocemi *de facto*, odvozenými od autority Tomáše G. Masaryka jako zakladatele státu. Rysy ústavního řádu jako bikameralismus, proporcionální reprezentace a nepřímá volba prezidenta se později staly úhelnými kameny ústavy z roku 1992.

Ačkoliv některé historicko-politické analýzy upozorňují, že státní suverenita nebyla výsledkem politické iniciativy, ale spíše „darem shůry“ národu, který měl nehotovou národní identitu a hledal svoji integrující ideu [Podiven 1991: 360–362], lze přesto tvrdit, že První republika byla suverénním demokratickým státem a to jak z vnější, tak z vnitřní perspektivy. Do roku 1938 bylo Československo jako jediné ve středoevropském prostoru ekonomicky prosperující, relativně demokratickou zemí, která

³ Milan Machovec ukazuje, že snahu naplnit úkol propojení péče o suverenitu s jejím smysluplným začleněním lze vystopovat již v politických činech sv. Václava a je charakteristický pro Karla IV., který posílil ideál suverenity novými státnickými činy (zakladatelské počiny jako založení arcibiskupství, univerzity, rozšíření okruhu českých zemí) a zároveň rozšířil horizont začlenění českých zemí na evropský kontext, podobně jako František Palacký, který hájil osobitost české kultury a národa, a zároveň hájil ideu státu rakouského. [Machovec 2006]

vytvořila demokratickou tradici, na kterou se odvolávaly všechny pozdější pokusy o obnovení suverenity.

První republika také názorně ukazuje fakt, že suverenita nikdy nemohla a nemůže být chápána ve smyslu absolutní nezávislosti, autonomie a plné kontroly nad všemi záležitostmi státu. Masaryk ostatně kladl velký důraz na to, aby svébytnost a suverenita Československa byla zároveň projektem začlenění do evropského společenství národů. Chápal suverenitu nikoliv jako absolutní nezávislost, ale jako plnohodnotné a rovnocenné partnerství s evropskými zeměmi, bez „komplexu malého národa“. Nejen republikánská ústava a demokracie, ale zároveň úzká spolupráce a partnerství s ostatními demokratickými národy Evropy měly být dva neoddělitelné atributy suverenity. [Masaryk (1918) 1994]

Dalšími milníky v dějinách české suverenity byly letopočty 1938, 1945, 1968, 1989 a naposled rok 2004, ve kterém Česká republika přistoupila k Evropské unii. Po přerušení československé samostatnosti mnichovskou dohodou, která znamenala, že Čechy a Morava se staly německým protektorátním územím, obnovilo Československo svoji samostatnost na krátkou dobu v roce 1945. Po roce 1948 se Československo zbavilo ústavní demokracie ignorací ústavy z roku 1945 v období diktatury proletariátu, posléze použilo ústavu jako nástroj diktatury komunistické strany a zároveň se vzdalo vnější suverenity tím, že se poddalo hegemonii Sovětského svazu.

Obnova demokracie po roce 1989 je zatím druhým obdobím liberálně demokratické ústavnosti v českých dějinách. Začátek tohoto období, respektive vznik samostatné České republiky v roce 1993, se víceméně kryje se vznikem Evropské unie, která reprezentuje bezprecedentní formu mezinárodní organizace se značným stupněm politické a právní autonomie.⁴ Projekt (znovu)nastolení demokracie a obnovení suverenity státu tak pro-

⁴ Mám na mysli fázi vývoje evropského sjednocování započatou Maastrichtskou smlouvou (smlouvou o Evropské unii), podepsanou v únoru 1992 a vešlou v platnost v listopadu 1993, která přinesla měnovou a politickou unii.

bíhal souběžně s procesem evropské politické integrace, který do značné míry měnil vnější podmínky české transformace, která sama sebe definovala jako návrat a plnohodnotné začlenění do Evropy. Krédo „zpátky do Evropy“ bylo ve skutečnosti jedním z motivů revolučního převratu. Občanské fórum již v listopadu 1989 stanovilo jako prioritu budoucí zahraniční politiky začlenění do evropské integrace. Oficiální žádost o vstup do Evropské unie podala vláda Václava Klause v lednu 1996 v Římě. V přihlášce ČR do Evropské unie se přistoupení k EU označuje za závažný historický krok s velkými politickými i ekonomickými důsledky, který se činí ve chvíli, kdy český národ teprve nedávno opětovně nabyl plné státní svrchovanosti, ale který je nicméně nevyhnutelný. Uvádí se, že v moderním evropském vývoji je výměna části vlastní státní suverenity za sdílený podíl na suverenitě nadstátní a na spoluzodpovědnosti nevyhnutelná jak pro prospěch vlastní země, tak i celé Evropy.⁵

Česká republika vstoupila do Evropské unie spolu s dalšími devíti státy 1. května 2004 a po patnácti letech od převratu tak naplnila jeden z hlavních cílů polistopadové transformace. Současné tlaky na konstitucionalizaci Evropy, znovuobnovené po krachu ratifikace Evropské ústavy v roce 2005, možná budou jednou označeny jako začátek epochy, která radikálním způsobem změnila dosavadní organizaci politiky v rámci státu a státní suverenity. Reflexe těchto změn v českém politickém a společenském diskursu je předmětem následující kapitoly.

Suverenita, nepolitická politika, kosmopolitismus a globální občanská společnost

Pád československého komunistického režimu v roce 1989 nelze, jak se dnes shoduje většina politologů, charakterizovat jako suverénní demokratickou revoluci, ale spíše jako vyjednaný přechod k demokracii započatý

⁵ Memorandum je k dispozici na <http://www.mzv.cz/wwwo/mzv/default.asp?id=25576&ido=8654&idj=1&amb=1>

úpadkem hegemonie Sovětského svazu.⁶ Změna režimu nicméně přinesla politické, sociální a ekonomické změny revoluční ve svých důsledcích a hlavně znamenala nastolení politické suverenity, jak ve smyslu vnější autonomie, tak ve vnitřním smyslu lidové suverenity institucionalizované v režimu liberální ústavnosti.

Budování demokracie a ústavnosti bylo poznamenáno několika ideovými proudy a orientacemi. Na způsobu a metodě transformace (prováděné metodou „právní kontinuity“) a následně na nastolování demokracie se odrazila kultura právního pozitivismu, etika legalismu a sklony k nepolitické politice českého disentu a jeho představitelů, kteří se stali vůdčími představiteli Občanského fóra. Další vliv představovaly hlavní ideové proudy 90. let, které samy sebe definovaly jako spor mezi občanskou společností a ekonomickým liberalismem. Všechny tyto faktory poznamenaly povahu procesu obnovy politické suverenity a reprezentují širší kontext debat a sporů o suverenitu, které se v českém diskursu polarizují ve střetu konzervativních zastánců české státnosti na jedné straně s pragmatickými zastánci dělené suverenity a kosmopolitně laděnými stoupenci globální občanské společnosti na straně druhé. Postoje těch posledně jmenovaných jsou předmětem diskuse v této kapitole.

Nepolitická politika

Po celé dvacáté století se ve filosofii a v politické a sociální teorii objevovaly názory, že politika upadá, ať už z důvodu nadvlády technokracie nebo expertokracie, expanze vojensko-průmyslového komplexu, či jako

⁶ Pro tento typ změny režimu se v angličtině používá termín *negotiated transition*. Dvě nejvýznamnější charakteristiky, které odlišují tento typ změny režimu od revoluce na jedné straně a reformy na straně druhé, jsou tyto: 1) změna režimu byla vyjednána opozicí s představiteli starého režimu; a 2) starý režim se postupně transformoval do nového podle svých starých pravidel, čili metodou právní kontinuity. Viz vynikající analýza maďarského politologa a filosofa Jánose Kise. [Kis 1998: 300–383]

důsledek nahrazení racionální veřejné debaty mediálním spektaklem. V evropské filosofii existuje představa krize politiky nebo dokonce konce politiky minimálně od doby Maxe Webera, který ve svých pesimisticky laděných úvahách o kapitalismu a racionalitě varoval před „železnou klecí racionality“, tedy odkouzlenou, byrokratizovanou masovou společností založenou na instrumentálním rozumu, který ničí lidskou svobodu. Zejména v německé filosofii se kritika moderní politiky – a současně projekty rehabilitace politiky a autentického politického jednání – stala velmi populární. Carl Schmitt našel alternativu neutralizované, depolitizované éře moderní politiky v suverénním, extraordinárním aktu diktátora. [Schmitt 1922, 1923] Hannah Arendtová hledala řešení ničivé logiky moderního kapitalismu a buržoazní společnosti v moderní demokratické revoluci a deliberativní politice modelované podle řecké polis. [Arendtová 2008]

Ozvuky této kritiky – zejména ve verzi vypracované Martinem Heideggerem – zasáhly i český filosofický a politický diskurs a projevy se v idejích, které se obvykle souhrnně označují jako „nepolitická politika“. I když koncept nepolitické politiky není ani v kontextu českého myšlení rozhodně originálním výtvozem českého disentu,⁷ byla to Havlova koncepce nepolitické politiky, která sice neměla výrazný vliv na dissent jako takový, ale měla vliv na strategii Občanského fóra a tudíž na proces transformace komunistického režimu a obnovování demokracie – a která možná přispěla k tomu, že rehabilitace politiky jako výjimečné sféry lidské činnosti a tudíž suverenity jako fundamentálního atributu každé autonomní politické organizace se nedařila a celý polistopadový vývoj byl a je poznamenán nedůvěrou v politiku. Havlovy ideje se odráží v jeho postojích

⁷ V české filosofii existují, jak upozorňuje Miloš Havelka, dvě pojetí nepolitické politiky, starší masarykovské, které je programem modernizace Čechů, a pozdější disidentské. Koncept nepolitické politiky má dlouhou tradici, která sahá až ke způsobu vzniku českého národa a modernizace české společnosti v 19. století. Prvním systematickým vyjádřením programu nepolitické politiky byla Masarykova idea humanity, kulturnosti, morality a „drobné práce pro národ“. [Havelka 1998: 458–460]

k suverenitě a evropské integraci a dodávají filosofický rozměr eurooptimistické diskuse v Česku. Na jeho postojích lze zároveň ukázat rizika tohoto typu myšlení o suverenitě.

Pojem nepolitické politiky ve verzi vypracované Václavem Havlem v 70. letech vyjadřuje program opozice vůči totalitnímu režimu, který je formulován jako „existenciální revoluce“, tj. mravní rekonstituce společnosti zničené lží, mocí a manipulací skutečnosti zkorumpovaným politickým systémem. Tento program se v praktické rovině projevuje jako preference „autentické“ občanské společnosti jako způsobu politické organizace společnosti před „systémovou“ racionalitou státu a potažmo jako alternativa k tradičnímu chápání parlamentní demokracie.⁸ Ve svém slavném eseji *Moc bezmocných* Havel odmítl „normální“ parlamentní demokracii, která je jen verzí konzumní a technokratické civilizace a formuloval vizi „postdemokratického“ uspořádání, které by bylo založeno na malých, nezávislých, samosprávných, autentických komunitách založených nikoliv na byrokratické organizaci a institucionalizaci politiky, ale organizovaných zdola, prostřednictvím autentické „samo-organizace“ a založených na étosu důvěry, solidarity, bratrství a odpovědnosti. [Havel 1990: 129–131; zvýraznění v originále]

Havlova alternativní politika sehrála svoji roli bezprostředně po listopadu 1989. Opozice, která ani v 80. letech neusilovala o změnu režimu nebo politický převrat, po listopadu prosazovala změnu režimu dialogem „moci s veřejností“ a vyjednáváním. Z dnešního pohledu je zarážející, že OF jednalo tak zdrženlivě a že s tak výrazným stupněm sebeomezení tlu-milo revoluční dynamiku. Přestože OF mělo autoritu provést skutečně revoluční převrat, trvalo na dialogu jako na nenásilné, kontrolované a řízené

⁸ Václav Havel používá pojem „nepolitické politiky“ v několika významech: 1. jako program existenciální revoluce, tj. mravní rekonstituce společnosti a morálního života v pravdě oproti nemorální lži, mocí a manipulací skutečností politickým systémem, 2. jako autentický život intelektuála v masové společnosti a technokratické civilizaci, a konečně 3. jako organizace politiky v nestátní občanské společnosti oproti politickému jednání státu a politických stran. [Havel 1990]

metodě přechodu k demokracii. Jak upozorňuje Jiří Suk, intelektuálové v OF neměli žádný koncept přechodu k novému režimu, ani jasnou představou o režimu netotalitním. Lpěli na tom, že fórum je široké apolitické hnutí reprezentující svými nezávislými osobnostmi občanskou společnost v její pluralitě a zprostředkovávající jednání mezi státem a veřejností. Jeho cílem nemělo být v žádném případě získat moc, ale být především alternativou strategické racionalitě politické moci. [Suk 2004: 24, 68–70]

Jak správně poukazuje Jiří Suk, „revoluce“ tak paradoxně vynesla do čela ty, kteří ji nepovažovali za svoji věc a kteří dokonce za svoji věc nepovažovali ani politiku, hlavně ve smyslu „politiky jako povolání“. Výsostně politický úkol transformace totalitního režimu tak spadl do klína nepolitické alternativě, která byla nakonec vtažena do politiky proti své vůli. Nepolitická politika však ostře kontrastovala s výsostně politickými úkoly, které transformace k demokracii obnáší. Paradoxně, demokratické hnutí, jehož posláním bylo provést systémovou změnu režimu, jednak zarputile odmítalo přímé angažmá ve vládě a trvalo na kontinuitě státní moci a zachování ústavy starého režimu, zatímco jeho zdiskreditovaní reprezentanti se nebránili výrazné modifikaci ústavního systému. [Suk 2004: 24–29]

Sebeomezující se strategie OF kladoucí důraz na nenásilnou, postupnou a koordinovanou změnu nijak nepomohla rehabilitovat politiku jako důstojnou a důležitou lidskou aktivitu a obnovit důvěru ve stát – a přispěla k jednostrannému a pejorativnímu chápání suverenity jako „státní moci“ nebo moci „systému“, která z podstaty věci napadá autentický životní svět jedinců. Havlovy názory, že politické strany by se neměly podílet na moci, že v politice by měly hrát roli osobnosti, jeho odpor k volbám a ucházení se o hlasy voličů spolu s modelem charismatického vůdcovství poznamenaly politiku v prvních letech transformace a dodnes poznamenávají chápání suverenity.

Globální občanská společnost

V průběhu 90. let se politická filosofie Václava Havla se soustředila na pojem občanské společnosti. Důraz na občanskou společnost byl v souladu s Havlovými předchozími idejemi nepolitické politiky, ale posílil se díky odporu k neoliberální doktríně prosazované Havlovým hlavním ideologickým oponentem Václavem Klausem.

Občanskou společnost chápal Havel vždy jako společnost široké participace občanů ve veřejném životě prostřednictvím plurality různých asociací, které jsou organizované v nestátní sféře, mimo „politickou politiku“. Ve své vizi občanské společnosti Havel oživuje svoji starou myšlenku přirozené a autentické „sebestrukturace“ společnosti, které vyjadřuje intence života a není v žádném případě podřízeno systémové racionalitě. [Havel 1999a] Občanská společnost, kterou konkrétně ztotožňuje se spolkovým životem, neziskovým sektorem a regionální samosprávou, je pro Havla hlavní a primární těžiště politiky a nejvlastnější základ demokracie, „jediným vskutku pevným fundamentem demokratického politického systému.“ [Havel 1999b: 857] Havel samozřejmě neodmítá instituce zastupitelské parlamentní demokracie, ale nicméně byl vždy přesvědčen, že občanská společnost je skutečným ohniskem politického života do té míry, do jaké reprezentuje „žitý svět“ lidí, který představuje substrát politickému „systému“. Politické instituce státu a politické strany podle Havla fungují dobře jen tehdy, podřizují-li svoji logiku potřebám pluralitního občanského prostředí.

Havel tak do jisté míry reprezentuje podobnou teorii politiky, kterou vytvořil a v jisté fázi svého díla prosazoval Jürgen Habermas. Habermasův model demokracie je postaven na dualitě státu (neboli „systému“ jak ho nazývá v dřívější verzi své teorie) a občanské společnosti (plurality asociací zakotvených v „žitém světě“), která poskytuje instituce veřejnému, deliberativnímu utváření demokratické vůle. Ideálem demokratické společnosti je pro Habermase taková společnost, ve které „žitý svět“ lidí není

kolonizován instrumentální racionalitou státu a ekonomiky (mocí a penězi), ale naopak podřizuje systémové mechanismy potřebám žitého světa. [Habermas 1981, 1992]

Pro Havla ovšem nepředstavuje občanská společnost primárně nedělitelnou část duality ústavně-demokratický stát a občanská společnost; pro něj je občanská společnost prostorem naplnění politické existence člověka, kterou Havel, inspirován přes Patočku a Arendtovou klasickou koncepcí veřejného prostoru, chápe jako naplnění lidství v jeho celistvosti par excellence. [Havel 1999b: 856] Občanská společnost byla pro Havla vždy hlavním nositelem demokratické transformace a její robustnost měřítkem její úspěšnosti. Tato idea je však problematická, protože pro společnost v procesu přechodu od diktatury k demokracii představuje prioritu vytvoření (či obnova) politických institucí parlamentarismu, stranického a volebního systému či institucí veřejné komunikace.

Smyslem tohoto krátkého exkursu bylo ukázat kontext některých idejí týkajících se suverenity, které jsou artikulovány v českém diskursu. Dědictvím tradice nepolitické politiky a prosazování občanské společnosti jsou sklony ke kosmopolitismu a ke kritice suverenity některých českých proevropsky orientovaných myslitelů, pro něž se evropská politika stává příležitostí jak realizovat alternativní, nesuverénní politiku. Václav Havel reprezentuje pravděpodobně nejsostifikovanější verzi tohoto stanoviska v debatě o suverenitě v české politice a filosofii. Ostatní „eurooptimisté“ se soustředí buď na poněkud obecné argumenty dovolávající se „širších“ historických, filosofických a politických aspektů procesu evropské integrace, popřípadě se do zbraní povolávají velké otázky „smyslu“ evropského sjednocování či „společných hodnot“,⁹ nebo se debata vede ve funkcio-

⁹ Mezi eurooptimisty lze vedle Václava Havla zařadit Tomáše Halíka, Petra Pitharta a Jiřího Peheho. Viz například Tomáš Halík v článku „Evropská zkušenost“ nebo „Křesťanské hodnoty v proměnách Evropy“ dostupné na http://www.halik.cz/clanky/evropska_zkusenost.php. I Václav Havel hájí společně sdílené evropské hodnoty jako jsou respekt k jedinečné lidské bytosti, k jejím svobodám, právům i k její důstojnosti, princip solidarity, rovnost před zákonem a právní stát, ochrana

nální, pragmatické rovině a argumentuje se zajištěním míru, bezpečnosti, stability a ekonomické prosperity. [Pehe 2003a, 2004b]

Vzhledem k právě diskutovaným myšlenkám Václava Havla – a vzhledem k jeho vytrvalému vyzývání k dodržování a nastolení lidských práv ve světě – nepřekvapí, že Havel je příznivcem univerzalistické myšlenky kosmopolitní demokracie založené na lidských právech, pro kterou sám používá označení globální občanská společnost. Globální občanská společnost je pro Havla řešením nejen „samopohybu globální civilizace“, čili problémů a ohrožení světa, ať už vyplývají z růstu počtu obyvatel, prohlubující se propasti mezi chudými a bohatými, z ničení životního prostředí, jaderné a teroristické hrozby nebo lidského odcizení a úpadku přirozených lidských vazeb a pospolitostí, ale také odpovědí na pocit ztráty demokratické legitimacy a politického odcizení občanů v moderní demokracii. [Havel 1999b: 857]

Byť Havel teorii globální občanské společnosti systematicky nerozpracovává, lze jej přiřadit k vlivnému směru v současné politické teorii, který hájí projekt kosmopolitní demokracie, tedy takové uspořádání, ve kterém se podstatně zmenší role státu na úkor vzniku decentralizovaného systému samosprávy, participace a demokratického práva nejen na místní úrovni, ale i v globálních sítích. David Held a Daniele Archibugi, nejhlásitější proroci tohoto uspořádání, si například představují kosmopolitní demokracii jako takové politické uspořádání, ve kterém mají občané bez ohledu na to, kde ve světě se nacházejí, možnost participovat a volit si své zástupce v institucích mimo tradiční stát. [Archibugi, Held 1995: 13] Held a Archibugi věří, že role státu se bude postupně zmenšovat úměrně tomu, jak se moc decentralizuje a ohnisko deliberace a participace se přesouvá do transnacionálních komunit a sítí. Vznikne tak pluralitní, decentralizovaný systém různých překrývajících se mocenských center

všech typů menšin, demokratické instituce, oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní, pluralitní politický systém, nedotknutelnost soukromého vlastnictví, podnikání a tržní ekonomika, rozvoj občanské společnosti. [Havel 2004]

a autorit, mnohonásobného občanství a paralelního členství v různých komunitách založených na kosmopolitním demokratickém právu, který slibuje nastolit více participativní a odpovědnou demokracii. [Held 1999: 106–107]

Teoretikům jako Held a Archibugi se Evropská unie může jevit jako jedinečný experiment kosmopolitní demokracie. Svojí podporou regionalismu a budováním nadnárodních institucí zaměřených na prosazování jednotného evropského práva založeného na právně závazné Chartě základních práv podporuje Evropská unie tendence vytvořit nadnárodní, kosmopolitní právní a politický řád, který nabízí evropské občanství paralelně s občanstvím založeným na členství v národním státě – což koneckonců vždy bylo hlavním smyslem vzniku evropského společenství, totiž nabídnout občanskou alternativu k etnicky zatíženému národnímu státu.

Je nasnadě, že zastánci kosmopolitního řádu považují suverenitu a stát přinejlepším za anachronické kategorie, která dávno nevystihují nové formy právní a politické autority, přinejhorším pak za instituce, které přímo brání projektu rozšiřování demokracie. Havel podobně jako jiní evropští kosmopolité podporují myšlenku sdílené suverenity, respektive její postupné „relativizace“ ve prospěch univerzálního systému základních práv a evropského občanství založeného na reprezentaci v evropském parlamentu a možnosti dovolat se spravedlnosti u Evropského soudního dvora. [Havel 2005]

V pozadí postojů odmítajících státní suverenitu stojí jednak empirické a funkcionální argumenty poukazující na fakt, že „domácí“ politika se vytrácí, jejím obsahem se stává to, co je obsahem jiných politik v evropských zemích, ale také, jak správně upozorňuje Jiří Příbáň, nevyslovená, avšak hluboká nedůvěra k demokratickým institucím národního státu a ke schopnosti jednotlivých demokracií spravedlivě a odpovědně vládnout. [Příbáň 2005] Nedůvěra v procedury klasické ústavní demokracie na úrovni národního státu spolu s přesvědčením, že suverenita je vzhle-

dem ke globalizaci tak jako tak přežitý pojem, nicméně ostře kontrastují s rostoucím pocitem demokratického deficitu, který je vyvolán neustálým přesunem moci na evropské instituce, a tlakem na zachování maximální politické autonomie, který je patrný v politice většiny evropských zemí. Připomenutím této tenze byl krach evropské ústavy v roce 2005 v referendu ve Francii a Nizozemí, který je paradoxní v tom, že právě evropský ústavodárný proces měl překonat problém demokratického deficitu.

Eurokosmopolité mají pravdu, že podmínky suverenity se změnily a mění. Neexistuje však dostatek evidence pro tvrzení, že suverenita zaniká, že se relativizuje nebo že je irrelevantní. Její existence je nepopíratelná. Nejde jen o to, že těžiště politiky (a to včetně zahraniční a ekonomické politiky) zůstává na úrovni státu, jehož právní a politické instituce zůstávají beze změny, byť tváří v tvář expandujícímu evropskému právu a posilování autority evropských politických institucí. Především neexistuje důvod tvrdit, že domácí politika ztrácí svůj význam. Jak správně upozorňuje Will Kymlicka, to co určuje domácí politiku nejsou ani tak síly, které ji ovlivňují ať už zvenčí nebo zevnitř, ale způsoby jakými se na tyto tlaky reaguje a zejména ideologie a strany, se kterými se občané identifikují ve snaze čelit těmto silám. [Kymlicka 1999: 114–116] Občané jednotlivých zemí mají zájem na udržení národní zvláštnosti své politiky a její specifika jsou tím, co motivuje občany nejen k účasti ve volbách, ale i k občanské angažovanosti vůbec. Jen obtížně si lze představit, že Češi budou v dohledné době chtít reagovat na ekonomické a sociální trendy, globální výzvy a evropské tlaky stejně jako jejich evropští sousedé.

Eurokosmopolité podceňují fakt, že robustní, životaschopná a participativní demokracie je závislá nejen na občanské společnosti, ale především na institucích jako je veřejnost, média a stranický systém, které zprostředkovávají vztah mezi občanskou společností a státem – a které jsou státem chráněny, například před tlaky globalizace a komercializace jako třeba veřejnoprávní televize. Tyto instituce na evropské úrovni neexistují; a neexistuje ani evropský lid, ani evropská veřejnost, která by

diskutovala společné téma v čase a společném lingvistickém prostoru.¹⁰ Je pravda, že předpokladem evropské demokracie nemusí být evropský politický národ, který musí existovat předem, aby dal legitimitu politické integraci; k politické identitě lze, jak říká Pehe, dospět zeshora a při zachování jazykové plurality a různosti kulturní a historické zkušenosti. [Pehe 1993b] Je ovšem také pravda, že vyhlídky na vytvoření skutečné evropské demokracie společnosti jsou prozatím velmi mlhavé. Dokud se nevytvoří tyto zprostředkující instituce, evropské politice budou dominovat elity, technokratický jazyk a expertní diskurs a byrokracie, což zdaleka neopovídá představě „lepší“ protože „ne-suverénní“ demokracie.

Suverenita, etika legalismu, kontinuita a politický konzervatismus

Druhým proudem v české debatě o suverenitě je konzervativní obhajoba suverenity českého státu, zejména oproti politicky stále silnější Evropě. Volání po zachování maximální státní suverenity nicméně doprovází nejasno v otázce, jak a v čem přesně si má Česká republika zachovat suverenitu v měnících se podmínkách politiky, které přináší globalizace a prohlubující se evropské integrace. Domnívám se, že tento defekt souvisí se dvěma širšími trendy v českém politickém diskursu: na jedné straně s opakovanou snahou definovat nový politický režim jako znovuoobnovení přerušené kontinuity české státnosti, na druhé straně s kulturou právního pozitivismu a etikou legalismu, které jsou dominantními ideologiemi české politiky a které udávají tón obhajobě suverenity v současné debatě.

¹⁰ Řada kritiků tomuto předpokladu oponuje. V českém kontextu je to zejména Jiří Pehe, který podobně jako celá řada jiných argumentuje, že předpokladem evropské demokracie musí nejdříve být existující evropský politický národ, čili společný „démos“, který jedině může dát legitimitu hlubší politické integraci. Podle Peheho lze k politické identitě dospět zeshora skrze společný institucionální rámec jako v případě USA, Indie nebo Švýcarska; evropský politický národ lze vytvořit i v podmínkách jazykové plurality a historické zkušenosti a kulturní různosti. [Pehe 2003b]

Kontinuita ideje české státnosti, kontinuita právního řádu, kontinuita demokratické tradice jsou zaklínadla politického, filosofického a právního diskursu v posledních desetiletích. I většina politických předělů v dějinách československého státu ve dvacátém století je typická snahou o obnovení kontinuity s První republikou. S výjimkou Pražského jara, které bylo spíše snahou o socialistickou „třetí cestu“, se snahy o liberalizaci pokoušely navázat kontinuitu s prvním režimem parlamentní demokracie v Československu. Po roce 1989 také ihned převládla idea obnovy kontinuity s demokratickou První republikou, která nebyla na rozdíl od Pražského jara zatížena ideou socialismu s lidskou tvář. Nikdo nezpochybňoval představa, že Československo bylo a je stát s dlouhou tradicí demokratického politického vývoje a vyspělé právní kultury, jehož vývoj byl opakovaně a násilně zlomen cizí intervencí. První republika byla modelem demokratického právního státu s propracovanou soustavou práv a svobod občanů a jejich právních záruk.[Suk 2004: 189; Jičínský 1995a: 107]

Jürgen Habermas správně poukázal na to, že revoluce roku 1989 byly typické absencí originálních idejí a kladly důraz na návrat k právnímu státu a kapitalisticky rozvinutému Západu. [Habermas 1990] Československo nebylo výjimkou. Kontinuita, jak ve smyslu obnovení právního státu, tak ve smyslu metody provádění změn, se stala dominantním rysem politické transformace komunistického režimu po roce 1989. Polistopadový vývoj se odehrál jako postupný proces přebírání moci, který zcela postrádal revoluční dynamiku. Změny režimu se prováděly postupně metodou ústavní kontinuity, tj. za striktního dodržení procedur z platné ústavy z roku 1968. Přejít byl víceméně vyjednáán u kulatého stolu opozicí a komunistickou stranou a všechny zásadní změny se udály postupně a v souladu s pravidly a procedurami starého režimu. Reformy byly implementovány existujícím federálním parlamentem a v souladu s ústavní kontinuitou.¹¹

¹¹ Za vyvrcholení změn lze považovat přijetí Listiny základních práv a svobod v roce 1991, která navíc získala „nadústavní“ primát a deklarovala nadřazenost

Byť měla metoda právní kontinuity svoje výhody, zejména tu, že zajistila spořádanost a postupnost změn, vyhnutí se kolapsu ústavního systému a anarchii, přičemž nelze podcenit ani pozitivní vliv právní kontinuity na zavádění liberální vlády zákona. [Kis 1998: 317–323] Na druhou stranu je nutné zdůraznit, že ztuhlý, rigidní a přebujelý komunistický federální systém značně tlumil dynamiku nového politického procesu a zavádění změn, nota bene že podstatně přispěl k rozpadu federace.¹² Metoda právní kontinuity a lpění na legalitě prováděných změn je paradoxně oním originálním příspěvkem středoevropských demokratických transformací k různým formám změny režimu, které zná politická věda. Východoevropské převraty roku 1989 každopádně rozložily moderní mýtus demokratické revoluce a lidové suverenity, přičemž, jak argumentuje Jiří Přibáň, nabídly nové pojetí demokratické legitimacy revoluce – „legální revoluci“. Legální revoluce, tedy revoluce, která je omezená existujícím (tedy komunistickým) ústavním systémem a právem, vychází z legalistického přístupu k právnímu státu a etiky legalismu založené na fikci již existujícího právního řádu a „správného“ liberálně demokratického práva jasně odlišitelného od socialistické zákonnosti. Tato fikce byla de facto způsobem nastolení skutečného liberálně demokratického právního řádu. [Přibáň 2001: 111–120]

V českém politickém diskursu začal legalismus nabývat na významu až na přelomu 70. a 80. let. Marxisticko-leninská ideologie pojem právní stát nepoužívala. Jak připomíná ve své analýze Zdeněk Jičínský, státy s monopolem komunistické strany a byrokratickým systémem považo-

mezinárodních úmluv týkajících se lidských práv nad československým právem. Podle Václava Pavlíčka je Listina diskontinuitním předělem mezi komunistickým právním řádem a novým demokratickým režimem. [Pavlíček 2002: 71, 169]

¹² Hlavním kamenem úrazu byla specifická praxe hlasování v horní komoře Federálního shromáždění, které bylo rozděleno na českou a slovenskou část, přičemž obě části hlasovaly odděleně. K přijetí ústavního zákona byla zapotřebí třípětinová většina v obou těchto částech, což v praxi znamenalo, že českých nebo slovenských 31 zástupců mohlo blokovat jakékoliv změny. Srovnej analýzu Jona Elstera. [Elster 1995: 105–134]

valy nadřazenost moci nad právem za jednoznačnou a ani nepokoušely samy sebe nazývat právními státy. Hlavním důvodem odporu k pojmu práva a vlády zákona bylo přesvědčení o nadřazenosti socialistických společností nad buržoazními státy. Pojem právní stát rehabilitovala až „perestrojka“, jejíž ideový vůdce Michail Gorbačov ho chápal jako podmínku úspěšnosti přestavby. V Československu se odpor k právnímu formalismu otupil v období Pražského jara. Reformní proces měl přinést uspořádání, které byt s komunistickou stranou v čele mělo respektovat zákon, nastolit systém dělby moci a nezávislého soudnictví jako záruky vlády zákona. Legalita (socialistická) měla být hlavním rysem socialismu s lidskou tváří. [Jičínský 1995a: 95–97]

Reformní 60. léta tedy znamenala trend k postupné rutinizaci a racionalizaci režimu, která s sebou přinesla respektování práva a zákonnosti a tudíž zvýšení autority a autonomie práva, které mělo překonat chaotické prostředí pravidel komunistické byrokracie. Jičínský tvrdí, že existovala jednoznačná snaha oddělit právo od politiky, i když období normalizace tento trend opět zvrátilo. [Jičínský 1995a: 250] Pokus nastolit právní stát zjevně nemohl uspět při uchování monopolu KSČ a komunistický stát zůstal typickým dualistickým státem, tak jak ho popsal Ernst Fraenkel na příkladu nacistického režimu, tj. státem, ve kterém koexistuje legalita (*Normenstaat*) a arbitrární politická moci neomezená žádnými právními normami (*Massnahmenstaat*). [Fraenkel 1941]

Legalismus se nakonec stal hlavní strategií disidentů a nejcharakterističtějším rysem československé opozice vůči komunistickému režimu, který od 70. let posiloval iluzi socialistické zákonnosti, aby zamaskoval svoji represivní povahu. Charta 77 se soustředila právě na rozpor mezi odvoláváním se na legalitu a její neustálé zneužívání komunistickou mocí. Svoji strategii politického odporu postavila na ideji lidských práv. Vyšla ze skutečnosti, že od roku 1976 byly součástí platného právního řádu ČSSR Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Charta se odvolávala

na ústavu ČSSR a snažila se konfrontovat režim s platnými normami jako svoboda slova, projevu, tisku, shromažďování a právní rovnosti občanů. Argumentem Charty byl rozpor mezi těmito normami a skutečností, požadavkem pak důsledné dodržování právního řádu.

Charta 77 tedy komunistický režim kritizovala nikoliv jako nelegitimní, ale jako *nezákonný* a formulovala požadavek vlády zákona. Požadavek opozice tak nejlépe vystihuje pojem vláda zákona, který se vžil v opozičním diskursu pod ne zcela přesným synonymem právní stát a později se stal i hlavním heslem transformace.¹³ Pod pojmem právní stát se rozuměl stát, který respektuje své vlastní právo, ve kterém existuje primát práva nad mocí, a samozřejmě i to, že chrání práva a svobody občanů. Jak správně upozorňuje Jičínský, mnohém méně se ovšem zdůrazňovalo, že práva a svobody jsou spjaté s demokratickým politickým procesem, který nutně předpokládá například stranický systém a parlamentní demokracii. [Jičínský 1995a: 117]

Charta však lpěla na své apolitičnosti, na „neformálnosti“ své organizace, na tom, že to je uskupení mravní, bez ideologie a bez politického programu, které usiluje o dialog s představiteli moci s cílem odstranění nezákonnosti a zavedení účinné garance práv občanů. [Jičínský 1995a: 84] Její strategií odporu nebylo porušování zákona, ale jeho striktní dodržování a vyzývání „moci“ k respektování svého vlastního práva. Jak píše János Kis ve své analýze, východoevropští disidenti jednali *jako kdyby* právo mělo nejvyšší autoritu, *jako kdyby* občané měli občanská a politická práva a *jako kdyby* komunisté měli brát tato práva vážně. [Kis 1998: 334–336]

Příbáh vyzdvihuje legalistickou strategii disidentů jako obzvláště účinný způsob jak ukázat nelegitimitu komunistického režimu, který deklaroval svojí oddanost principu zákonnosti. [Příbáh 2001: 217] János

¹³ Jak pojem vláda zákona (*rule of law*), tak pojem právní stát (*Rechtsstaat*) jsou postaveny na zásadě, že politická moc může být legitimní pouze pokud je vykonávána v souladu se zákonem. Anglosaský pojem *rule of law* na rozdíl od evropského pojmu *Rechtsstaat* ovšem zahrnuje normativní principy jako dělení mocí, nezávislé soudnictví a občanská práva a svobody.

Kis pro změnu vyzdvihuje strategii legalismu a právní kontinuity jako obzvláště nápomocnou při transformaci komunistického režimu na ústavní demokracii. Na jedné straně zabránila nestabilitě, chaosu, anarchii, právnímu vakuu nebo dvojí moci a poskytla lidem jistotu uprostřed rozsáhlé transformace politických, ekonomických a sociálních institucí. Legalismus rovněž usnadnil přechod ke skutečné vládě zákona tím, že právní normy a procedury transformace sehrály roli anticipovaných norem opravdové ústavní demokracie. [Kis 1998: 334–336, 370]

Legalismus má ovšem i svoje nevýhody. Nedomnívám se, že kritizovat totalitní režim za nedodržování zákonů je tak účinné a že, jak tvrdí Příbáň, disidenti v komunistických zemích *museli* zvolit legalistickou kritiku systému. Pohybovat se v médiu právního diskursu, ať už jako opozice politickému režimu nebo při transformaci totalitního politického režimu na ústavní demokracii, způsobuje vytěsnění politických vizí a projektů z diskursu ve chvíli, kdy se v něm mají koncentrovat. Tato strategie zastírá nedostatek politické vize a z hlediska procesu obnovování suverenity a politické autonomie byla nešťastná. Suverenita je politický, nikoliv právní pojem, je úzce spjata s politickým diskursem a její obnovování, zpochybňování a redefinování vyžaduje politický slovník, nikoliv právní.

Nová česká ústava z roku 1992 a způsob jejího přijímání podle mě názorně ukazuje úskalí politiky legality a právní kontinuity, navíc kombinované se snahou navázat na „ztracenou kontinuitu“ s minulostí. Česká ústava je sice produktem nečekané „státoprávní krize“ a byla vynucena rozpadem federace a už jen z tohoto důvodu byla zbavena možnosti sehrát klíčovou roli při zakládání nového právního a politického řádu. Její příprava začala spěšně poté, co Slovensko vyhlásilo svoji samostatnost a bylo jasné, že československá federace se zcela nevyhnutelně rozpadá. Práce na konečném návrhu trvaly jen tři měsíce a byly dílem výboru jmenovaného vládou pod vedením Václava Klause. Ve snaze navázat na tradici První republiky se nová ústava téměř beze zbytku opřela o ústavu z roku 1920 ve všech klíčových bodech – dvoukomorový parlament, proporci-

onální volební systém, formální role prezidenta, třípětinová většina pro ústavní zákony. Nová ústava byla přijata normálním legislativním procesem. Ústavní konvent ani žádná jiná extraordinární metoda nepřipadala v úvahu, takový požadavek nebyl ani vznesen. Nedošlo ani k ratifikaci ústavy v referendu, ani k extenzivní veřejné diskusi ústavy.

Celý proces tvorby a přijímání ústavy provázelo nepochopení faktu, že tvorba ústavy by měla probíhat na jiné úrovni než je normální legislativní proces. Tvorba ústavy se nechápala jako zakladatelský akt, který startuje nový *politický* režim a právně zakládá nový *politický* řád. Ústava není pouze právní dokument připravovaný v právních výborech ústavními právníky, ale výraz politické identity, který se má intenzivně diskutovat na všech úrovních diskursu. Tvorba ústavy je nejcennější moment v dějinách, který nabízí jedinečnou příležitost přehodnotit politickou identitu nebo vytvořit nový normativní řád v kolektivním deliberativním procesu.¹⁴

Bruce Ackerman oprávněně lituje, že Východoevropané utekli před originalitou svých revolucí a promarnili jedinečnou příležitost naučit se extraordinární ústavní politiku. Ústava, která nevznikla z mimořádné revoluční situace se jen velmi těžko stává významným politickým symbolem, který chrání a formuje politický proces. Ackerman trvá na tom, že jasný a radikální řez mezi minulostí a přítomností je jediný legitimní způsob jak začít nový režim a jak završit proces kolektivní a vědomé politické rekonstrukce. [Ackerman 1992: 55] Češi utekli od originality své revoluce tím, že nevytvořili model extraordinární politiky. Ústavní proces, který se odehrál mimo zájem veřejnosti a bez ratifikace lidovým hlasováním, selhal ve vytvoření precedentu pro budoucí deliberativní proces, který by překročil normální politiku a který by mobilizoval veřejnou debatu ve chvíli zásadního politického rozhodování.

¹⁴ Tento typ uvažování o ústavě byl popularizován především Hannah Arendtovou, která odvodila model extraordinární ústavní politiky z Francouzské a Americké revoluce. [Arendt 1963: 179–217]

Příležitost použít model ústavní politiky byla na spadnutí v roce 2005, kdy měla Česká republika rozhodovat o přijetí evropské ústavy. Česko se nakonec vyhnulo diskusi a ratifikaci ústavy i sporu o to, zda ústavu schvalovat v referendu, protože ústavodárný proces zkrachoval ve Francii a Nizozemí. V tomto roce čeká Českou republiku ratifikace reformní ústavní smlouvy (Lisabonské smlouvy), která původní ústavní dokument nahrazuje. Česká politika má jedinečnou příležitost využít ratifikační proces k intenzivní debatě, třeba o tom, jak a v čem si Česká republika může a má zachovat svoji jedinečnost, v čem jsou specifika její demokracie a jak se tato specifika slučují s evropskými normami a v čem je evropské instituce mohou inspirovat. Český premiér, který smlouvu podepsal navzdory usnesení své strany týkající se institucionální reformy EU, jako první krok v procesu ratifikace posílá smlouvu k posouzení Ústavnímu soudu, aby měl k dispozici právní stanovisko, zda smlouva není v kolizi s českým právním řádem. Ačkoliv v některých zemích se takto postupuje, je to bezradné gesto, které přehazuje politickou odpovědnost za obhájení důvodů podpisu smlouvy na Ústavní soud. Ústavní soud má rozhodovat konkrétní spory a nikoliv suplovat politické stanovisko právním stanoviskem a tím podvazovat politický diskurs. Problém prohlubující se evropské integrace a institucionální reformy není primárně právní problém a právní redukcionismus tohoto problému paralyzuje politický diskurs.

Legalismus, EU a státní suverenita

V českém politickém diskursu se bohužel na problém EU a vztahu ČR k EU hledí velmi často primárně jako na právní problém. Většinu kritiků evropské integrace znepokojuje fakt, že EU má svoji právní identitu, že její právo je autonomní a že se deklaruje jako nadřazené nad právem jednotlivých právních řádů. Z faktu expanze a rostoucí autonomie evropského práva kritici vysuzují, že vzniká evropský stát a varují před federalizací Evropy, která přinese úpadek státnosti. Obecně rozšířené stanovisko

kritiků je, že Evropská unie po právně ústavní stránce zavádí novou státní suverenitu demokraticky deficitního federálního superstátu, která odstraňuje ústavní svrchovanost evropských demokratických států.

Český filosof Miloslav Bednář je jedním z těch, kdo argumentuje, že EU se postupně mění na právně nadřazený superstát. Podle Bednáře je evropská integrace od počátku vedena úsilím krok za krokem odstraňovat státní ústavní svrchovanost evropských demokracií ve prospěch evropské federace a unitárně státní institucionální struktury Evropské unie, jež se po právní stránce jednoznačně nadřazuje ústavní demokratické svrchovanosti členských států. [Bednář 2004] Původní evropská ústava (stejně jako nedávno schválená „reformní“ smlouva) vyjadřovala tuto tendenci k etatizaci Evropy: rušila mezivládní povahu EU a explicitně zřizovala ne-demokratický dirigistický kvazi-superstát tím, že EU vybavila právní subjektivitou EU a nadřazovala právo EU členským zemím, zřizovala nové evropské exekutivní funkce, zaváděla sdílené pravomoce v celé řadě oblastí a vytvořila občanství Unie, chráněné Chartou základních práv Unie a Evropským soudním dvorem. Všechna tato opatření a instituce vedou podle Bednáře k likvidaci suverénního státu. [Bednář 2005]

Václav Klaus, který dominuje kritice EU v českém politickém diskursu, rovněž varuje, že postupující integrace a expanze EU a nadřazování evropského právního řádu znamená vytváření evropského superstátu, který je byrokratickým, centralistickým, elitářským supranacionálním útvarem neotevřeným potřebám a přáním řadových občanů a likvidujícím národní státy. [Klaus 2006: 9] Ve svém desateru proti evropské ústavě z roku 2005 Klaus varoval před nadřazeností právního řádu EU před českým, který povede ke vzniku evropského státu a tedy k zániku členských států (přeměnění se na regiony) a tedy i suverenity. [Klaus 2005] Podobně jako mnoho kritiků vycházejí Klaus i Bednář z příliš jednoduchého chápání vztahu mezi EU a členskými státy jako hry s nulovým součtem, tj. z předpokladu, že expanze „evropského státu“ je nepřímo úměrná úpadku suverenity a zániku členských států.

Tvrzení, že vzniká evropský stát je však neopodstatněné. Jak víme od Maxe Webera, stát je (mimo jiné) organizací, která má monopol na legitimní politické násilí. EU je z ústavně-politického hlediska hybridem, který v sobě kombinuje prvky mezivládní spolupráce, konfederace a transnacionální governance. EU nemá politickou suverenitu (mimo jiné) proto, že nedisponuje nejvyšší politickou donucovací mocí. V současné době postrádá také svoji jednotnou veřejnost, která by se dokázala mobilizovat napříč jednotlivými společnostmi. Další otázkou také zůstává, jestli je vůbec nutné pohlížet na expandující EU jako na stát. Evropská unie je do značné míry produktem globalizace a její součástí jsou různé transnacionální regulativní režimy, globální sítě a různé formy autority, které nevyvěrají z jednoho centra, ale jsou projevem polyarchického a mnohotvárného systému vládnutí. [Rumford 2002: 50]

EU nicméně má svoji právní identitu, vytváří vlastní právní řád a jeho autonomie se posiluje. Existence evropského práva jako nezávislého právního řádu, který v mnoha ohledech „trumfuje“ právní řády jednotlivých členských států, představuje velkou výzvu našemu chápání práva a právního řádu. Evropské právo není ani podřízeno právu členských států, ani není subsystémem mezinárodního práva. Je to právní systém, který má svoji autonomii a je suverénní ve své vlastní sféře. Evropský soudní dvůr má pravomoc interpretovat evropské právo odvolávaje se na jeho vnitřní zdroje a tím zajistit, že to je jediné relevantní právo ve své autentické, na evropský systém orientované podobě, které je platné a závazné pro všechny stejně. Pokud má být EU komunitou rovných států, pro všechny musí platit jedny a tytéž podmínky a pravidla, které logicky stojí nad místními normami. Je dávno ustavenou praxí, že v určitých (zejména ekonomických) oblastech má evropské právo přednost před národním právem.

Tuto nadřazenost však v žádném případě nelze, jak tvrdí Neil McCormick, chápat ve smyslu jasné hierarchie v jednom univerzálním právním systému s jedním zdrojem, čili jako vztah nadřazenosti a podřazenosti, ale jako vztah interakce mezi pluralitou autonomních právních

systémů. Evropské právo má svůj vlastní kontext a je platným a nejvyšším právem. Zároveň ale platí, že nejvyšší autority členských zemí (obvykle ústavní soud) jsou pro dané země suverénní, protože mají kompetenci interpretovat právě stupeň a podobu interakce mezi domácím a evropským právem. Evropské právo je uznávané členskými státy jako platné právo, je v nich přímo aplikovatelné a závisí na institucích členských zemí, protože ty ho činí efektivní, tj. uvádějí ho do praxe a vynucují jeho dodržování. Evropské právo tedy předpokládá validitu a tudíž suverenitu právních řádů jednotlivých zemí. Oba systémy fungují na principu vzájemného uznání právní platnosti. [MacCormick 1995: 259–266]

I když právní řád Evropské unie představuje autonomní systém, který je v jistém smyslu nadřazen právním řádům jednotlivých členských zemí, EU nedisponuje ani právní, ani politickou suverenitou ve smyslu nadřazenosti nad suverenitami svých členských zemí. Právní otázky vztahu evropského a domácího práva tak jako tak nejsou rozhodující pro otázky suverenity, protože suverenita je především politický pojem.

Je nicméně fakt, že EU není konvenční mezinárodní organizací a v součinnosti s procesem globalizace mění v mnoha ohledech podmínky suverenity členských zemí. Ty nepřestávají být suverénní, ale tradiční projevy suverenity jako například měna, zahraniční politika nebo obrana přestávají být pociťovány jako oblasti, ve kterých má stát plnou a absolutní kontrolu. I v éře globální ekonomiky, globálních regulačních režimů a nadnárodní integrace si však lze uchovat politickou jedinečnost. Společnosti musí nacházet nově obsah pojmu suverenita a formulovat nové politické projekty. To je výzva pro politiku v dnešní době. Rozšiřování EU je nicméně v českém diskursu interpretováno v přímé a zjednodušené závislosti s úpadkem suverenity a české státnosti a místo aby se nacházel nový, moderní politický projekt pro českou společnost, kritici se odvolávají k Masarykovi nebo ke konzervativním politickým principům.

Václav Klaus argumentuje pro uchování státu z čistě konzervativních důvodů. Ve svém eseji *Co je to evropeismus* Klaus hájí stát oproti sílící

EU jako jedinou instituci schopnou momentálně garantovat demokracii. Je pravda, že za momentálních podmínek je v politice možné dosáhnout demokratické legitimacy jenom v rámci státu, který je, jak říká Klaus „jedinou smysluplně organizovatelnou arénou politického střetávání“ a politické reprezentace. [Klaus 2006: 13] Klausovi ale nejde v první řadě o demokracii, nýbrž o volný trh a spontánní sociální řád se všemi jeho osvědčenými institucemi a hodnotami. Jeho obhajoba státu je vedlejším produktem jeho liberálně-konzervativního pohledu na svět, nikoliv jeho starosti o demokracii nebo nacionalismu, jak se mylně domnívají někteří komentátoři.¹⁵

I když Klaus na jedné straně požaduje minimalistickou úlohu státu (a svoji vírou v trh jako mechanismus spontánní regulace bez hranic by měl mít blízko k liberálnímu kosmopolitismu!) a věří v ničím neregulovanou spontánní interakci jako prostředku vytvoření kolektivního dobra, na druhé straně hájí „osvědčené hodnoty“ a chce uchovat věci tak jak jsou. Jako liberální konzervavec je Klaus proti jakýmkoliv snahám tvořit politické instituce sociálním inženýrstvím podle abstraktních zásad nebo na základě vědeckého plánu, namísto jejich přirozeného utváření v běhu věcí. Tradiční instituce – a stát je právě takovou institucí – se musí bránit proti „radikálním proudům, postrádajícím úctu k tradici a respekt k hodnotám minulosti“; proti těm, kdo by je chtěli bořit a nahradit vlastními vykonstruovanými chimérami a utopiemi. [Klaus 2002: 91, 102–103]

To je klíč ke Klausově obhajobě suverenity – suverénní stát je „osvědčená instituce“ vytvořená přirozeným vývojem. Stát má prominentní

¹⁵ Klaus není nacionalista; může se maximálně jevit jako patriot. V mnoha jeho textech je patrná snaha rehabilitovat slova jako vlast a národ a láska k vlasti. V esejí *Co je evropeismus* Klaus píše, že stát lze na rozdíl od pouhého „souboru supranacionálních úřadů“ mít rád, bránit s puškou v ruce, uctívat i nenávidět, avšak označení nacionalista je zcela zavádějící. Samozřejmě že Klaus odmítá rasismus a etnický nacionalismus a vyvyšování jedné rasy nad druhou, ale neodmítá (poněkud sentimentální) lásku k vlasti, která se může projevovat pocitem vzájemně sdílených hodnot, úctou k předkům, vědomí společně prožité (protrpěné) minulosti a společné kultury a jazyka. [Klaus 2006: 48]

úlohu chránit volný trh tím, že udržuje instituce jako vláda zákona a chrání základní práva a svobody, především soukromé vlastnictví. Alternativou státu není více „trhu“ a více svobody, jak věří někteří kosmopolitní liberálové, ale byrokracie a regulace. Tyto dva fenomény jsou podle Klause dominantními cíli evropské integrace, postavené na tom, čemu Klaus říká ideologie „evropeismu“ – arogantní, elitářská a autoritářská, netolerantní a utopická ideologie, která odmítá trh jako nejspravedlivější mechanismus ekonomické směny a lidských interakcí. Proto lpí na paternalistickém modelu sociálního státu a usiluje o harmonizaci, homogenizaci a nivelizování podmínek života obyvatel Evropy. Jednotné daňové sazby, sociální dávky, hygienické standardy však vyžadují byrokracii, přebujelý stát a systémovou racionalitu, která snižuje konkurenceschopnost a zvyšuje náklady.¹⁶

V tomto bodě se Klaus okrajově dotýká silné kritiky, kterou v českém diskursu představuje Václav Bělohradský, který varuje před úpadkem veřejnosti a politického diskursu v důsledku expanze technokratické, elitářské a nedemokratické unijní politiky. Podle Bělohradského EU jen prohlubuje obecný problém nadvlády expertokracie, která ignoruje představy a ideje rodící se v otevřeném veřejném prostoru a vytlačuje je odbornými stanovisky. Podle Bělohradského je otevřenost veřejného prostoru projevující se jako napětí a zápolení mezi různými typy diskursů – filosofickým, politickým, historickým, náboženským, ekonomickým, poetickým – původním charakteristickým rysem Evropy.¹⁷

Klaus tedy nedává své starosti o suverenitu žádný smysluplný obsah a svoji obhajobu státu a suverenity nijak nekonkretizuje. Pro Klause je stát

¹⁶ Problém s Václavem Klausem je, že jakékoliv rozumné argumenty devalvuje poznámkami jako například že evropeismus (který je mu jen dalším nebezpečným „-ismem“ podobně jako feminismus, homosexualismus, NGOismus, ekologismus nebo multikulturalismus) je produkt nesnesitelné lehkosti bytí dané pobyty v pěti hvězdičkových hotelech a lety v pohodlných speciálních letadlech a jednáními na překrásných zámcích. [Klaus 2006: 11, 15]

¹⁷ Václav Bělohradský, „Evropa hybridů a třetích cest,“ <http://www.multiweb.cz/hawkmooon/eurohybrid.htm>

tradiční způsob organizace politiky a garant svobodného podnikání. Politická suverenita je ale neredukovatelná na principy ústavního státu a už vůbec ji nelze identifikovat se svobodným trhem. Obhajoba suverenity musí mít konkrétní a pozitivní obsah. Klausovy konzervativní argumenty nejsou příliš sofistikované a ani přesvědčivé tváří v tvář měnící se roli a funkcím státu v realitě 21. století. Klaus nechápe suverenitu jako konkrétní politický projekt, což je o to více frustrující, že sám je již osmnáct let jedním z nejvlivnějších politiků v této zemi a tedy tím, kdo má tyto vize formulovat už jen z titulu své funkce.

Suverenita jako kontinuita české státnosti

Filosof Miloslav Bednář, který sdílí Klausův odpor k ekonomicko-byrokratickému centralismu, zaopatřovacímu dirigistickému státu a korporativismu, se na rozdíl od něj snaží rehabilitovat pojmy jako státní idea nebo smysl českých dějin a svojí obhajobu suverenity opírá o rekonstrukci ideje české státnosti v tradici českého myšlení pocházející od biskupa Vojtěcha Slavíkovce a zahrnující myšlení Františka Palackého, Karla Havlíčka a dílo T. G. Masaryka.

Podle Bednáře je česká státní idea originální verzí původního filosoficko-politického základu evropské civilizace – křesťanského platonismu a z něho odvozené jedinečné kombinace individuální jedinečnosti a pospolitého života v národně-občanském státě. Česká státní idea je podle Bednáře bytostně demokratická a je typická preferencí liberálně demokratického způsobu vlády. Má blízko k anglosaské tradici liberálního konzervatismu a vždy odmítala francouzsko-německo-belgický proud kontinentálního liberalismu a jeho byrokratické a nedemokratické založení. Touto preferencí se podle Bednáře profilují stanoviska Palackého, Havlíčka i Masaryka, kteří v českém myšlení reprezentují právě onu „duchovně neindiferentní“ liberálně demokratickou tradici, podobnou americké demokratické tradici. [Bednář 2003: 84]

Nejs sofistikovanejší filosofické vyjádření této ideje nachází Bednář v díle T. G. Masaryka. Masarykovo pojetí české státnosti *qua* demokracie je přesně tím, co se Bednář snaží ve svých textech usilovně rehabilitovat jako vhodný filosoficko-politický zdroj novodobého obnovování suverenity na konci 20. století. Jeho obhajoba suverenity je tedy obhajobou kontinuity ideje české státnosti, zejména v její masarykovské podobě. Masaryk podle Bednáře vyšel ze specificky českého typu reformně křesťanského platonismu, který má výrazně individuální a přirozenoprávní rysy. Důraz na mravně založenou individualitu (národa i osobnosti), ontologický primát archetypálního kosmu a primát přirozeného zákona jsou hlavními principy Masarykovy „náboženské demokracie“, která v konkrétní praktické rovině klade důraz na zbožnost a odpovědnost individua, nábožensky založený politický aktivismus a „nepolitickou politiku“ kulturní a vzdělanostní meliorace. [Bednář 2003: 43 – 46; 55] Eticko-politická koncepce československého národa a demokratický československý stát jako stát šesti rovnoprávných národů se podle Masaryka měly stát vzorem jednoty evropských suverénních národů založené na rovnosti a respektu k jednotlivým národním individualitám. [Bednář 2003: 24]

Právě tato koncepce demokracie má být i základem evropanství, které Bednář v návaznosti na Masaryka staví do protikladu ke kosmopolitismu a centralizujícímu liberalismu. Podle Bednáře existuje zásadní rozpor mezi touto českou státní ideou – a tedy i mezi původním duchovním základem evropanství – a současnou podobou Evropské unie. EU se zakládá na „povrchní ideologické směsici centralizujícího ekonomistního dirigismu“ jako chiméře efektivního řízení společnosti, ekonomickém determinismu a „mravně indiferentním byrokratickým centralismu“, který má zajistit materiální blahobyt. [Bednář 2003: 123; 83] Tato ideologie je jednak v kontrastu se zodpovědným demokratismem obsaženým v anglosaské – a tedy i v české – tradici politické filosofie a praxe, druhak ignoruje fundamentální a nedělitelnou jednotu národního a občanského jako základu demokracie a jednotu mezinárodního a suverénního jako

základu globální civilizace. Podobně jako Klaus Bednář věří, že liberálně demokratický stát je jediným možným prostorem svobody a demokracie a že ideologie EU je principiálně nedemokratická a nesvobodná, protože mravně indiferentní. [Bednář 2003: 123–127]

Bednářova obhajoba suverenity (zejména vůči EU) tedy vyrůstá z jeho systematické snahy navázat na Masarykovo pojetí české státnosti a demokracie, jehož vedlejším produktem je kritika byrokratických a centralizujících tendencí kontinentálního liberalismu německo-francouzské provenience a tedy i současné EU. Je sporné, zda se suverenita a státnost České republiky vůbec dají obhajovat jako realizace nějaké původní historické ideje. Bednář navíc staví svoji Masarykem inspirovanou představu o mezinárodním řádu plurality ústavních suverenity na tezi o jednotě národního a občanského principu. Tento argument však lze přijmout pouze jako historický předsudek. Je pravda, že evropské státy zakotvují občanství dvojmo jak v občanské, tak v etnické kolektivní identitě, a chápou ho jako právní status definovaný jazykem občanských práv i jako členství v kulturně definované pospolitosti. [Habermas 1998: 113; Příbáň 2005: 222] EU však byla konstruována jako občanská alternativa k etnicky definovanému národnímu státu. Je to nadnárodní republikánský projekt postavený na ideji nadnárodního občanství, který nabízí nový typ kolektivní identity, založené na občanských hodnotách a politických hodnotách konstitucionalismu, občanských práv a parlamentní demokracie, nikoliv na etnické příslušnosti, která stála za konflikty 20. století.

Takové pojetí občanství a demokratické legitimacy je principálně možné. Jak poukazuje Příbáň, toto pojetí je založeno nikoliv na politice „historické budoucnosti“, která chápe stát a ústavní procedury jako symbolické vtělení národa, dějin a kultury, ale na politice „budoucnosti v procesu utváření“, která chápe primární zdroj identity procedurálně, jako produkt ústavního rámce, z něhož se může ustavit jakýsi „ústavní patriotismus“ odvozený od politických principů, nikoliv z historicky sdílených forem kulturního života. Taková identita může komplementárně doplnit

národní identitu a může být jen příležitostí pro národně definované pospolitosti, jak za podmínek společné unie posílit svoji jedinečnost. [Příbáb 2005: 224]

Závěr

Česká republika završila proces budování liberálně-demokratického režimu a vstupem do EU symbolicky potvrdila své úsilí o obnovu suverenity po několika desetiletích vnitřní i vnější hegemonie komunistické moci. Momentálně se nachází v určité zlomové fázi svých posttransformačních dějin, kdy hledá nové politické vize a ideje. Hledání nového politického projektu je v určitém napětí s rychle expandující nadnárodní mocí EU, která vyvolává velký tlak na přehodnocení tradičního chápání svojí suverenity a státnosti.

Evropská unie se vymyká paradigmatu mezinárodního práva založeného na principech státní suverenity, nezávislosti, neutrality, autonomie, národní moci a zájmů. EU stojí na společných právních a politických principech a vytváří bezprecedentní systém „dělené“ suverenity. Její rostoucí právní a politická identita konkuruje politickým institucím národního státu, což v mnoha evropských zemích vyvolává pocit ohrožení suverenity a ztráty politické autonomie. Na tyto obavy je paradoxně možné odpovědět jenom těsnější unifikací a zabudováním demokratické legitimacy do evropského práva, což vyžaduje další posílení právní a politické identity EU.

Evropská unie tedy zásadním způsobem mění podmínky suverenity a státnosti. Je evidentní, že v globalizujícím se světě nelze suverenitu chápat jako absolutní nezávislost a plnou kontrolu státu nad všemi ekonomickými, sociálními a koneckonců i politickými záležitostmi. Transformace, která se jeví jako oslabování suverenity je typickým rysem globalizujícího se světa, ve kterém vznikají nové typy organizací, institucí vymykající se teritoriálním hranicím. Zásadním způsobem se mění hierarchie suverenity, tj. oblasti, které se tradičně chápaly jako doména suverenity – obrana,

zahraniční politika, ekonomika a měna a země musí nalézt nový projekt obhajoby svojí suverenity; to je výzva pro politiku nadcházejícího století.

Nová realita rozhodně neznamená konec suverenity, politiky a autonomie. Naopak. Podmínky, které přinášejí větší ekonomický blahobyť, bezpečnost umožňují společností soustředit svoje politické instituce na jiné priority jako například vzdělání, kultura nebo sociální politika. Tyto výzvy zůstávají v české politice nepochopeny. Zastánci prohlubující se evropské integrace ztrácí důvěru v autonomní demokratickou politiku na úrovni národního státu. Věří, že projekt kosmopolitního občanství přinese „lepší“ demokracii, což je za současných podmínek nebezpečná víra založená na přecenění možností evropských institucí nahradit demokracii národního státu. Kritikové Evropské unie hájí stát a suverenitu, aniž by však byly schopni formulovat jasnou představu autonomie v radikálně se měnících a nevyhnutelných podmínkách globalizace a nadnárodní integrace. Bohužel ani zastánci zachování suverenity, ani zastánci nadnárodní demokracie nehájí pojetí politické autonomie, které by odpovídalo vývoji sociálních a politických institucí na počátku 21. století.

PhDr. Petra Gümplová, MA vystudovala obor sociologie na FSV UK. Nyní pracuje v Kabinetu pro výzkum vědy, techniky a společnosti na Filosofickém ústavu AV ČR a dokončuje disertaci s názvem Suverenita a ústavní demokracie na New School for Social Research. Zabývá se sociologickou a politickou teorií se specializací na koncepty veřejnosti, demokracie, suverenity a ústavnosti.

Literatura

Ackerman, B. 1992. *The Future of Liberal Revolution*. New Haven: Yale University Press.

- Archibugi, D., Held, D. (eds.). 1995. *Cosmopolitan Democracy. An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press.
- Archibugi, D., Held, D., Kohler, M. (eds.). 1998. *Re-Imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Archibugi, D. 2003. *Debating Cosmopolitics*. New York: Verso.
- Arendt, H. 1963. *On Revolution*. New York: The Viking Press.
- Arendtová, H. 2008. *Vita Activa*. Praha: Oikumené.
- Austin, J. 1998. *The Province of Jurisprudence Determined and the Uses of the Study of Jurisprudence*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Bednář, M. 2003. *Evropanská tyranie*. Praha: CEP.
- Bednář, M. 2004. „Smlouva zřizující ústavu pro Evropu proměňuje Evropskou unii ve stát de facto.“ Příspěvek na konferenci *Prečo treba odmietnuť Európsku ústavu*. Praha 11. 10. 2004. [cit. 18. 2. 2008] Dostupné z: http://www.konzervativizmus.sk/upload/doc/Bednar_euroustava.doc
- Bednář, M. 2005. „Návrh evropské ústavy zřizuje evropanský kvazisuperstát.“ Pp. 203–216 in Marek Hrubec (ed.). *Spravedlnost a demokracie v evropské integraci*. Praha: Filosofia.
- Bělohradský, V. „Evropa hybridů a třetích cest.“ [cit. 18. 2. 2008] Dostupné z: <http://www.multiweb.cz/%20hawkmoon/eurohybrid.htm>
- Bodin, J. 1967. *Six Books of the Commonwealth*. Oxford: Blackwell.
- Elster, J. 1995. „Transition, Constitution-making and Separation in Czechoslovakia.“ *European Journal of Sociology/Archives Europennes de Sociologie* 36 (1): 105–134.
- Foucault, M. 1972. *Power/Knowledge*. New York: Pantheon.
- Foucault, M. 2005. *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofia.
- Fraenkel, E. 1941. *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*. New York: Oxford University Press.
- Goldstein, J. (ed.). 2001. *Legalization and World Politics*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, J. 1990. *Die Nachholende Revolution*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Habermas, J. 1992. *Faktizität und Geltung*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, J. 1998. *The Inclusion of the Other*. Cambridge: MIT Press.
- Havel, V. 1990. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy.
- Havel, V. 1999a. „Občanské iniciativy a stát - vzájemně prospěšné partnerství.“ Projev na zahájení mezinárodního diskusního fóra Praha. Praha, Městská knihovna, 26. února 1999. [cit. 18. 2. 2008] Dostupné z: <http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/1999/2602a.html>.
- Havel, V. 1999b. *Projevy a jiné texty z let 1992–1999* (Spisy 7). Praha: Torst.
- Havel, V. 2004. „Evropa 2004: nový impetus staré Evropy.“ *The Economist*, ročenka The World in 2004.
- Havel, V. 2005. „Václav Havel říká ano sdílené suverenitě.“ *Le Monde*, 20. května.
- Havelka, M. 1998. „Nepolitická politika: kontexty a tradice.“ *Sociologický časopis* 34 (4): 455–467.
- Hayek, F. A. 1960. *Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Held, D. 1995. *Democracy and the Global Order*. Stanford: Stanford University Press.
- Hobbes, T. 1985. *Leviathan*. London: Penguin Books.
- Hobbes, T. 1988. *Výbor z díla*. Praha: Svoboda.
- Jičínský, Z. 1995a. *Charta 77 a právní stát*. Brno: Doplněk.
- Jičínský, Z. 1995b. *Ústavněprávní a politické problémy České republiky*. Praha: Victoria Publishing.
- Kelsen, H. 1934. *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik*. Leipzig & Wien: Deuticke.
- Kis, J. 1998. „Between Reform and Revolution.“ *East European Politics and Societies* 12 (2): 300–383.
- Klaus, V. 2002. *Občan a obrana jeho státu*. Praha: CEP.
- Klaus, V. 2005. „Klausovo desatero o evropské ústavě.“ *MF Dnes* 1. března.
- Klaus, V. 2006. *Co je to evropeismus*. Praha: CEP.

- Kymlicka, W. 1999. „Citizenship in an Era of Globalization: Commentary on Held.“ Pp. 112–126 in Ian Shapiro, Casiano Hacker-Cordón (eds.). *Democracy's Edges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacCormick, N. 1999. *Questioning Sovereignty: Law, State and Nation in the European Commonwealth*. Oxford: Oxford University Press.
- Machovec, M. 2006. *Česká státnost*. Praha: Vyšehrad.
- Masaryk, T. G. (1918) 1994. *Nová Evropa*. Brno: Doplněk.
- Pavlíček, V. 2002. *O české státnosti 2/ O právech, svobodách a demokracii*. Praha: Karolinum.
- Pehe, J. 2003a. „Omezení suverenity neuškodí.“ *MF Dnes* 25. srpna.
- Pehe, J. 2003b. „Evropa politickým národem.“ *MF Dnes*, 31. října.
- Pehe, J. 2004a. „Nejprve ústava, potom národ.“ *Lidové noviny*, 7. května.
- Pehe, J. 2004b. „Jsme v Evropě – je Evropa v nás?“ *Revue Prostor*, květen 2004.
- Podiven. 1991. *Češi v dějinách nové doby*. Praha: Rozmluvy.
- Pogge, T. W. 1992. „Cosmopolitanism and Sovereignty.“ *Ethics* 103 (1): 48–75.
- Příbáň, J. 2001. *Disidenti práva*. Praha: Slon.
- Příbáň, J. 2005. „Bez nadšení i strachu.“ *Lidové noviny*, 12. března.
- Příbáň, J. 2005. „Ústavní process, svrchovanost a politická identita. Poznámky k procesu evropské integrace.“ Pp. 217–239 in Marek Hrubec (ed.). *Spravedlnost a demokracie v evropské integraci*. Praha: Filosofía.
- Rousseau, J. J. 2002. *O společenské smlouvě*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Schmitt, C. 1922. *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, C. 1923. *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Sieyès, E. 2003. *Political Writings*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Slaughter, A. 2004. *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Suk, J. 2004. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor.